

بررسی مفهوم اخلاقی توکل

در تفسیر المیزان و تسنیم

زهره نریمانی

نریمانی، زهره، ۱۳۴۳ -

سرشناسه:

عنوان قرارداد:

المیزان فی تفسیر القرآن. فارسی. برگزیده. شرح

تسنیم: تفسیر قرآن کریم. فارسی. برگزیده. شرح

بررسی مفهوم اخلاقی توکل در تفسیر المیزان و تسنیم/ زهره نریمانی.

اصفهان: کتابنامه نجف، ۱۳۹۷.

۱۷۶ ص.

978-600-97167-5-3

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی:

یادداشت:

کتاب حاضر بر اساس کتاب "المیزان فی تفسیر القرآن" اثر سیدمحمدحسین طباطبائی و کتاب

"تسنیم: تفسیر قرآن کریم" اثر عبدالله جوادی آملی نگاشته شده است.

کتابنامه.

طباطبائی، محمدحسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰. المیزان فی تفسیر القرآن -- نقد و تفسیر

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲ - . تسنیم: تفسیر قرآن کریم -- نقد و تفسیر

تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴ -- نقد و تفسیر

interpretation & Qur'an -- Shiite hermeneutics -- 20th century -- Criticism

توکل (اسلام) -- جنبه‌های قرآنی

Trust in God -- Islam -- Qur'anic teaching

طباطبائی، محمدحسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰. المیزان فی تفسیر القرآن. برگزیده. شرح

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲ - . تسنیم: تفسیر قرآن کریم. شرح

BP ۸۵/ط ۵ ۹۰۴۲۱ ۱۳۹۷

۲۹۷ ص.

۱۰۸۵

یادداشت:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیویی:

شماره کتاب‌شناسی ملی:

- نام کتاب: بررسی مفهوم اخلاقی توکل در تفسیر المیزان و تسنیم
- مؤلف: زهره نریمانی
- صفحه‌آرا: عباسعلی ربانی
- نوبت چاپ و سال انتشار: چاپ اول - ۱۳۹۷
- شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
- ناشر: کتابنامه نجف
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۱۶۷-۵-۳

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

موتور فروش: اصفهان، میدان آزادی، خیابان هزار جریب، فروشگاه کتاب جهاد دانشگاهی اصفهان

تلفن: ۰۳۱-۳۷۹۳۲۰۸۶

تماس با ناشر: ۰۹۱۳۱۱۵۰۶۱۸

پست الکترونیکی ناشر: rezanajafi84@yahoo.com

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه
۱۳	فصل اول: کلیات
۱۳	۱-۱- عنوان تحقیق، بررسی مفهوم اخلاقی توکل در تفسیر المیزان و تسنیم
۱۶	۱-۲- اخلاق (morality)
۱۷	۱-۳- توکل (trust)
۱۷	۱-۴- تفسیر المیزان (Al-Mizan)
۱۸	۱-۵- تسنیم (Tasnim)
۱۸	۱-۶- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق
۲۳	۱-۷- اهمیت و ارزش تحقیق
۲۳	۱-۸- اهداف تحقیق
۲۳	۱-۸-۱- هدف اصلی
۲۳	۱-۸-۲- اهداف فرعی
۲۴	۱-۹- هدف کاربردی
۲۴	۱-۱۰- فرضیه‌ها (در صورت لزوم) یا سوالهای تحقیق
۲۴	۱-۱۱- روش تحقیق
۲۵	۱-۱۲- ابزار گردآوری داده‌ها (پرسشنامه، مصاحبه و ...)
۱۳-۱	۱-۱۳- کاربرد نتایج تحقیق: (رفع نیازهای ملی، ارائه نظریه جدید، عبور از مرزهای دانش، انتشارات علمی، ثبت اختراع، تولید محصول و تجاری‌سازی)

فصل دوم: زندگینامه و شیوه مفسرین.....	۲۷
۱-۲- پیشگفتار.....	۲۷
۲-۲- زندگینامه علامه طباطبایی (ره).....	۳۰
۳-۲- مشخصات اصلی تفسیر المیزان.....	۳۱
۱-۳-۲- معرفی تفسیر.....	۳۱
۴-۲- مبانی نظری اخلاق از نگاه علامه طباطبایی (ره).....	۳۵
۵-۲- زندگینامه آیت الله جوادی آملی.....	۳۸
۱-۵-۲- مشخصات کلی تفسیر تسنیم.....	۴۰
۲-۵-۲- جایگاه اخلاق در تفسیر تسنیم.....	۴۲
۳-۵-۲- مشترکات و تمایزات المیزان و تسنیم.....	۴۸
۶-۲- جایگاه سنت در تفسیر «تسنیم».....	۴۹
۷-۲- نگرشی کوتاه به مفهوم توکل.....	۵۰
۸-۲- معنای توکل.....	۶۱
۹-۲- معنای توکل در تفسیر المیزان.....	۶۱
۱۰-۲- معنای توکل در تفسیر تسنیم.....	۶۱
۱۱-۲- حقیقت توکل از دیدگاه علامه طباطبایی (ره).....	۶۲
۱۲-۲- حقیقت توکل از دیدگاه آیت الله جوادی آملی.....	۶۳
۱۳-۲- تبیین مفهوم توکل بر خدا (علامه طباطبایی).....	۶۳
۱۴-۲- مراحل توکل.....	۶۵
فصل سوم: آثار فردی و اجتماعی توکل.....	۶۷
۱-۳- آثار فردی توکل.....	۶۷
۲-۳- آثار فردی توکل.....	۶۸

۶۹	۱-۲-۳- بندگی خدا.....
۷۰	۲-۲-۳- دو نکته قرآنی از المیزان.....
۷۳	۳-۲-۳- مقامات سه گانه عبودیت: توکل، تفویض و تسلیم.....
۷۴	۴-۲-۳- مقامات سه گانه عبودیت: توکل، تفویض و تسلیم.....
۷۶	۳-۳- توکل و صفات الهی.....
۷۶	۱-۳-۳- توحید و توکل.....
۷۹	۲-۳-۳- پرهیز از شرک خفی با توکل.....
۸۰	۴-۳- حب الهی.....
۸۴	۱-۴-۳- عدم سلطه شیطان با توکل.....
۸۸	۲-۴-۳- کفاره عدم تزلزل «قبول خرافات».....
۸۸	۵-۳- آثار اجتماعی توکل.....
۸۹	۱-۵-۳- آثار اجتماعی توکل.....
۸۹	۲-۵-۳- غلبه بر فرعونیان.....
۹۲	۳-۵-۳- نصرت و یاری متوکلان.....
۹۴	۴-۵-۳- اعراض از دشمن با توکل به خدا.....
۹۶	۶-۳- توکل و خلوص.....
۹۶	۱-۶-۳- پیروزی مومنان با توکل.....
۹۷	۲-۶-۳- آرامش قلوب مومنان با توکل.....
۹۸	۷-۳- اسباب ایجاد توکل.....
۹۸	۱-۷-۳- اسباب ایجاد توکل.....
۹۸	۱-۱-۷-۳- یقین به اینکه قادر مطلق خداوند است.....
۱۰۵	۲-۱-۷-۳- توکل و تنبلی.....
۱۰۵	۳-۱-۷-۳- بی‌اعتنایی به اغیا با توکل.....
۱۰۶	۲-۷-۳- اطمینان انسان به فقر ذاتی خود.....

۱۱۰.....	۳-۷-۳- عاقل و توکل
۱۱۱.....	۳-۷-۴- توکیل و توکل
۱۱۱.....	۳-۷-۵- رزاقیت خدا و توکل
۱۱۲.....	۳-۷-۶- یقین به اینکه تنها موثر حقیقی خداوند سبحان است
۱۱۴.....	۳-۷-۷- تهدید قرآن به توکل
۱۱۴.....	۳-۷-۷-۱- تفسیر تسنیم
۱۱۵.....	۳-۷-۲- تفسیر المیزان
۱۱۵.....	۳-۷-۸- شریعت توکل
۱۱۷.....	فصل چهارم: مروری بر آیات توکل در قرآن کریم
۱۱۷.....	۴-۱- مروری بر دیگر آیات توکل در قرآن کریم
۱۱۸.....	۴-۲- تفسیر المیزان و توکل
۱۶۳.....	نتیجه گیری
۱۷۳.....	منابع و مآخذ

فهرست جدول‌ها

صفحه

عنوان

۵۱.....	جدول ۱-۲: آیات قرآنی
---------	----------------------

بررسی مفهوم اخلاقی توکل در تفسیر المیزان و تسنیم

بی‌تردید "توکل" آثار عجیبی در پی دارد که بر کلیه‌ی شئون فردی و اجتماعی انسان تأثیر می‌گذارد. آثار توکل به حدی عظیم است که تا انسان در این وادی گام نهد، نمی‌تواند به کنه حقیقتش برسد.

امام باقر(ع) در همین رابطه فرمودند: مَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ لَا يَغْلِبُ وَ مَنْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ لَا يَهْزَمُ. کسی که توکل بر خدا کند مغلوب نمی‌شود و کسی که به خدا پناهنده شود شکست نمی‌خورد. (جامع الاخبار ۱۲۶۸، ص ۱۱۸)، واژه «توکل» با مشتقات مختلف خود در قرآن مجید، هفتاد بار وارد شده و این کثرت، حاکی از امنیت این شیوه اخلاقی است. متأسفانه این اصل اسلامی بسان دیگر اصول اخلاقی اسلام، مانند صبر و رضا به قضا و تقدیر، دچار خرفه شده و بدون آگاهی از حقیقت آن، با معنای کاملاً مباین (به گوشه‌ای خزیدن، دس، رول دست گذاردن) تفسیر شده است. در صورتی که اگر از طریق صحیح با این ارزش اخلاقی آشنا شویم، خواهیم دید که این ارزش اخلاقی والا، روحی سرشار از حماسه و اعتماد به نفس در آدمی می‌دهد و او را از طفیلی‌گرایی و وابستگی به دیگران (ما سوی الله) رها می‌کند. حقیقت توکل، چیزی جز انتخاب نایب و وکیل برای خود نیست، انسان در مواقعی که با پیچیدگی‌ها و دشواری‌ها مواجه می‌گردد و احساس می‌کند که به تنهایی قادر به حل مشکلات نیست، کسی را که توانایی انجام آن کار را دارد وکیل خود قرار می‌دهد و از این طریق بر قدرت و توانایی خویش توسعه و گسترش می‌بخشد. حقیقت وکالت در امور عادی انسان‌ها همین است و بس، از این جهت هر اندازه وکیل، از علم و آگاهی، از قدرت و توانایی، از امانت و درستی، از علاقه و دلسوزی برخوردار باشد، ارزش وکالت او بیشتر شده و پیروزی موکل بر مشکلات قطعی‌تر می‌گردد، عین این حقیقت، درباره توکل بر

خدا حکمفرماست. انسان در طول زندگی خود با مشکلات و پیچیدگی‌ها، با مصایب و بن‌بست‌ها مواجه بوده و احساس می‌کند که به تنهایی قادر بر انجام دادن آن کارها نیست، چنین انسانی، برای رفع حقارت و ضعف خود، باید با تشبث به عوامل طبیعی و اسباب مادی از نیروی غیبی و قدرت بی‌پایان خدا استمداد جوید که او را در راه هدف، موفق و پیروز گرداند. به همین سبب بر آن شدیم تا با آشنا شدن با مفهوم توکل نگاهی نو به توکل داشته باشیم و به بررسی و تحقیق این موضوع بپردازیم به همین منظور از دو تنسیر گرانقدر امداد گرفتیم و با نگاه به تفاسیر المیزان، علامه طباطبایی و تسنیم آیت الله جوادی آملی به تحقیق پرداختیم و ضمن نگاهی کوتاه به زندگی شخصی و اجتماعی آن دو بزرگوار، به چگونگی نگارش تفاسیر المیزان و تسنیم، نیز پرداختیم و موضوع اخلاق را از بدنه آن دو بزرگوار، بررسی کردیم و با اشاره به آیات توکل در قرآن، نتایج حاصل از بررسی آیات توکل را مد نظر قرار دادیم. به سراغ المیزان و تفسیر تسنیم رفتیم و حقیقت توکل و معنا و مفهوم آن را به بحث و گفتگو نشستیم همچنین با نگاهی مجمل به آیات توکل به جمع آوری آیات و تفاسیر آنها پرداختیم و در آثار نگارشی آیت الله جوادی آملی و ۲۴-۱ وجود تفسیر تسنیم بیش از ۱۹۰ واژه توکل را در آیات و متون بررسی کردیم، شروع به کار کردیم، ابتدا با نگاهی به آثار فردی توکل، مانند حب الهی به فرد متوکل و جایگاه به‌شرفی ایشان در برابر خداوند متعال پرداختیم و از تفاسیر المیزان و تسنیم بهره‌وافر بردیم و از المیزان چنین نقل کردیم که: (فاذا عزم فتوکل علی الله ان الله یحب المتوکلین) خداوند کسانی را که به او اعتماد کنند دوست می‌دارد، چون خدای تعالی تو را به خاطر اینکه به او توکل کرده‌ای دوست می‌دارد، در نتیجه ولی و یاور تو خواهد بود، پس اثر توکل و اعتماد به خدا یاری و عدم خواری و خذلان است ... و تسنیم را که گشودیم با این سطور برخورد کردیم که: متوکل محبوب پروردگار خواهد شد: (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ

المُتَوَكِّلِينَ) و محبوب الهی از فیض ویژه وی بهره‌مند می‌گردد. توکل به خدا در همه شرایط ضروری است، به دیگر سخن، دعا، توکل و توسل در کارها مانند گلاب است که همیشه همراه گل است، پس هرگز دو کار انجام نمی‌شود که یکی تهیه اسباب و دیگری توکل باشد، بلکه در تهیه اسباب نیز باید از «توکل» بهره گرفت و همچنین به یکی دیگر از آثار فردی توکل، عدم تسلط شیطان با توکل پرداختیم و گفتیم که افراد، هر اندازه «ایمان» و «توکل» داشته باشند، به همان اندازه از سلطه‌ی شیطان در امان بوده، در نتیجه از آلودگی و انحراف، مصون خواهند بود و به بررسی آیه "۹۹" سوره مبارکه نحل، در همین رابطه پرداختیم و از علامه (ره) نقل کردیم که تنها کسانی از شر شیطان ایمن هستند که به خدا ایمان آورده و بر او توکل نمایند. لذا شیطان قدرت بر تأثیر و تصرف در چمن افرادی را ندارد و از تفسیر تسنیم نقل کردیم که: قرآن کریم اخلاص، ایمان، توکل را بهترین راه دانسته است، زیرا شیاطین هیچ سیطره و سلطه‌ای بر مؤمن و مخلص و توبه‌کار ندارند و در ادامه به آثار اجتماعی توکل پرداختیم و به پیروزی موسی و بنی‌اسرائیل، ر سایه توکل همچنین به توکل عامل پیروزی مسلمانان در مقابله با دشمن اشاره کردیم و عنوان شد که: اگر ایمان به خدا و توکل بر او داشته باشید، می‌توانید از میدان‌های نبرد، نظامی و فکری و فرهنگی، غالب و پیروز بیرون آمده و دشمنان دین و انسانیت و آزادی و شرف را برای همیشه مغلوب و منکوب بنمایید و در همین رابطه به بررسی آیه "۱۶" سوره مبارکه آل‌عمران پرداختیم و از علامه طباطبائی نقل کردیم که: اگر خداوند یار شما دریغ کند، پست و ذلیل می‌شوید و چون خدا مالک همه اسباب و پروردگار و صاحب اختیار همه عالم است، هیچ کس نمی‌تواند علی‌رغم خواست خدا شما را یاری دهد، و علی‌الله فلیتوکل المؤمنون: (و اهل ایمان تنها باید به خدا اعتماد کنند)، مؤمن کسی است که به جهت ایمانش، به اینکه هیچ یاور و مددی غیر از خدا نیست، به خداوند

اعتماد می‌کند. و از آیت الله جوادی آملی نقل شد که: در نظام تکوین، هیچ موجودی از دستور خدای سبحان تخلف ندارد، و مهم‌ترین شرط نصر الهی، صبر و تقواست و حاصل اینکه: مؤمنان باید با تاسی از توکل پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله و سلم به خدا در همه کارها و شئون و حتی در امور به ظاهر برخوردار از امکانات و توانمندی، همراه به کارگیری اسباب و وسایل، فقط به خدای سبحان که کمک تنها از ناحیه اوست توکل کنند و توکل با اعداد قوا مخالف و ناهماهنگ نیست.

و همچنین در گذر سوم به اسباب ایجاد توکل پرداختیم و به: یقین به اینکه قادر مطلق خداوند است. با ترانه "۳" از سوره مبارکه طلاق، پرداختیم و بیان کردیم که: وَ يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ... شَيْءٍ قَدْرًا و از علامه نقل کردیم که: کسی که به خدا توکل کند، یعنی اراده خدای سبحان را بر اراده خود مقدم نماید و به دین و احکام الهی عمل کند، خداوند او را کفیل خواهد بود و وی را کفایت خواهد کرد، چون خداوند مسبب الاسباب است و همه اسباب به او منتهی می‌شود، به همین دلیل هم امر خود را به انجام می‌رساند و هر چه اراده کند محقق می‌شود. و از تفسیر تسنیم چنین نقل کردیم که: خدای سبحان برای بشارت به مؤمنان تهیدست و تهدید کافران و ثروتمندان مغرور و بی‌ایمان می‌فرماید: خداوند هر کس را بخواهد بی‌حساب روزی می‌دهد: (وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ) کلمه (بِغَيْرِ حِسَابٍ) گاهی به لحاظ رزق است و زمانی به لحاظ مرزوق و گاهی به لحاظ رازق، حاصل اینکه گاهی رزق به عنوان جزای سعی مشکور است که محسوب است و گاهی ابتدایی و به عنوان تفضل است که از این جهت محسوب نیست، چنان که نه تنها مسبوق به حساب، بلکه ملحق به آن هم نیست. می‌توان این گونه از روزی‌ها را از جمله (فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ) استفاده کرد و در نمونه دوم به بحث پیرامون اطمینان انسان به فقر ذاتی خود

پرداختیم و متذکر شدیم که انسان به سبب فقر ذاتی‌اش همواره نیازمند کمک و استعانت از کسی است. بی‌گمان استعانت از خدای غنی بالذات، بهترین راه برای رهایی از هر گونه فقر و نداری از جمله فقرهای مادی است. زمانه طوری است که فقر مالی انسان‌ها بیش‌تر از فقر فرهنگی و علمی به چشم می‌آید و به بررسی آیه "۱۲" ابراهیم در همین مورد پرداختیم و از میزان نقل کردیم که: و ما را چه شده که بر خدا توکل نکنیم، در حالی که او ما را به راهنمایی هدایت نموده و ما هر آینه در برابر آزارهایی که با ما می‌نماید صبر خواهیم کرد و مؤمنان باید بر خدا توکل نمایند. و همچنین از تفسیر تسنیم ذکر کردیم که: انسان موجودی است ضعیف و محتاج و ناچار است کارهای خود را به وکیلی مقتدر بسپارد و موجود مقتدر در جهان هستی غیر از خدا نیست، لذا خداوند با تعبیری حصرآمیز فرمود: (و علی الله فلیتوکل المتوکلون) یعنی اگر کسی بخواهد توکل کند، باید بر خدای سبحان تکیه کند و بس، چنانکه ترس یا طمع او باید تنها بر خدای سبحان باشد و در فصل چهارم، مروری کوتاه به دیگر آیات توکل داشته، تا دانش‌جویان و دانش‌پژوهان قرآنی را چراغ راهی باشد به سوی نور و روشنایی و، حاصل اینکه با مراجعه به آیات قرآن به خوبی روشن می‌شود که معنای توکل، همان سپردن کار به دست خداست تا آدمی را در تمام موارد کمک کند و نارسایی‌های او را برطرف سازد.

در آیات مورد بحث، خداوند با یک رشته صفات و افعالی توصیف نموده که همگی گواهی می‌دهند که باید بنده ناتوان در بن‌بست‌ها و گرفتاری‌ها بر او توکل کند، زیرا کسی شایستگی وکالت از انسان را دارد که حی و زنده، عالم و آگاه، قادر و توانا، محیط و مسلط و فیض بخش باشد و همه این صفات پنج‌گانه در خدا موجود است، و اگر کسی به این حد از مقام توکل برسد که حتی در سخت‌ترین شرایط و بحرانی‌ترین حوادث زندگی که از نظر ظاهر تمام درهای نجات را به روی خود بسته می‌بیند تنها

توکل بر خدا کند و فقط او را مدبّر امور بداند، بی‌شک به بالاترین مرحله‌ی توکل رسیده است. همان‌گونه که امام سجاد (ع) به درگاه خدا التماس می‌کند و می‌گوید (وَ بَكَ اسْتَغِيثُ، وَ اِيَّاكَ اَرْجُو، وَ لَكَ اَدْعُو وَ اِلَيْكَ اَلْجَا وَ بَكَ اَتَّقُ وَ اِيَّاكَ اَسْتَعِينُ وَ بَكَ اُؤْمِنُ وَ عَلَيْكَ اَتَوَكَّلُ وَ عَلٰى جُودِكَ وَ كَرَمِكَ اَتَكِلُ) (صحیفه سجادیه: دعای پنجاه و دوم) پروردگار! تنها به سوی تو استغاثه می‌کنم و تو را مایه‌ی امید می‌شمارم و تو را می‌خوانم به تکیه پناه می‌برم و به تو اطمینان دارم و تو را پشتیبان خود می‌دانم و به تو ایمان می‌آورم و به تو اعتماد می‌کنم و به تو کرم می‌کنم.